

KADIN ŞAİRLERDEN MİHRÎ, ŞEREF VE LEYLÂ HANIM GAZELLERİNDE “BEZM” THE CONCEPT OF "BEZM" IN THE GHAZELS OF WOMEN POETS MIHRÎ, ŞEREF AND LEYLÂ KHANİM

Prof. Dr. Günay KUT
Boğaziçi Üniversitesi (Emekli)
kutgunay@boun.edu.tr

Özet

Kadın divan şairleri bütün Osmanlı şairleri içinde pek az bir yekûn tutar. Bunların divan sahibi olanları ise bir elin parmaklarını geçmez. Kadın divan şairleri de söylemlerinde erkek meslektaşlarından farksızdırlar. Bu bağlamda, divan şiirinin önemli bir unsuru olan “bezm” konusunu bu şairelerin nasıl işledikleri meselesi, onların bakış açılarını tespit noktasında kayda değer işaretler verecektir. Özellikle “bezm-i hâs” denilen meclis -ki gam meclisidir-, musikinin, iştretin, bütün âlât-ı bezmin ve tabii ki âşık ve maşukun yer aldığı hususi bir meclistir.

Bu makalede, kadın şairlerimizin bu has meclisi nasıl değerlendirdikleri, Mihrî, Leylâ ve Şeref Hanım divanlarından hareketle ortaya konulmuştur. Çalışmamızda bezm-i elest, bezm-i ezel gibi tasavvufî meclis bahsi ile tasavvufî gazeller konumuz dışında tutulmuştur.

Anahtar kelimeler: Mihri Hatun, Zeynep Hanım, Şeref Hanım, bezm-i hâs, meclis.

Abstract

Female divan poets represent a very small ratio among all the Ottoman poets. Those who have a divan are not too many to count. Female divan poets are no different from their male colleagues in their discourses. In this context, how female poets

treat of Bezm [a gathering of friends in Persian], which is an important element of divan poetry, will present outstanding signs in understanding their standpoints. "Bezm-i hâs" is a gathering to share grief, and is one in which such elements as music, the joy of drinking, lovers, and loved ones play a part. It is the objective of this study to understand how the female poets like Mihri, Leyla and Şeref Khanım look at the concept of "bezm". In our work, the mystical poetry such as the bezm-i elest and the bezm-i ezel were excluded.

Keywords: Mihri Khatun, Zeynep Khanım, Şeref Khanım, bezm-i hâs, meclis.

Osmanlı döneminde her ne kadar kadın şairlerin şiir söylediği bilinse ve divanları mevcut olsa da altı yüz yıldan fazla süren bir dönem düşünülürse sayılarının bir elin parmakları kadar bile olmadığı malumdur. İsmen sayacak olursak ilk şairelere 15. yüzyılda rastlanır. Divanı olanlar ise Mihrî (1512), Zeyneb (16. yy.), Ayşe (16. yy.), Fitnat (ö. 1780), Leylâ (ö. 1847), Şeref (ö. 1861), Nigâr Hanım (ö. 1918), Sırrî Hanım (ö. 1877) ile hanedandan II. Mahmud'un kızı Âdile Sultan (1899) olmak üzere oldukça azdır. Tanzimat sonrası divanı olmasa da özellikle kadınlar ve kadın hakları ile ilgili kitap ve makale yazan kadınlarımız olmuştur.

Bu kadınların arkasında duran Fatma Aliye'yi (ö. 1936) destekleyen babası Ahmed Cevdet Paşa, kadınların yazıları ve şiirlerini *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası*'nda neşreden Ali Emiri Efendi'yi (ö. 1924) saygı ile anıyoruz. Ayrıca bu konuda yapılan bazı çalışmalara gelince: 1914 yılında 17 sayı olarak yayımlanan *Sıyanet* gazetesi, *Kadınlar Dünyası* dergisi, (Büyükkarcı ve Gençtürk, 2009), *İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası (1809-1927)* (Toska vd.) bu konuda yapılan önemli çalışmalardandır.

Bu çalışmada, burada adı anılan divan sahibi kadın şairlerden sadece Mihrî, Şeref Hanım ile Leylâ Hanım'ın divanları taranarak divan şiirinde özellikle gazellerde şairlerin sıkça değindikleri "bezm" bahsi ele alınmış ve bu kadın şairlerin bezm konusunu divan edebiyatının normları dışında işleyip işlemedikleri irdelenmiştir. Divan edebiyatında özellikle gazellerde "bezm" ve

"âlât-ı bezm" vazgeçilmez temalardan biridir. Bezmin çeşitlerini de şairlerin bu konuyu ele alış şekillerinden öğrenmekteyiz. Bu öğrendiklerimize bakarak "bezm"i genellikle üç kısma ayırabiliriz. Birisi bütün "uşşâk"ın bulunduğu ve hepsinin sevgiliyi görmek, onun yakınında olmak, ondan bir iltifat alabilmek ve hatta "vasl" için bir "vaat" alabilmek amacıyla o bezme gelen aşıklar topluluğudur. Bu aşıklar, birbirleri için daha çok değişik hatta hakaret-âmîz şekillerde anılırlar. Kûyın itleri, ağyâr, rakip, şeytan gibi.

Diğeri ise "bezm-i hâs", "meclis-i hâs" veya "meclis-i gam"dır ki bu da ikiye ayrılır. Birincisi "cânân" yani sevgili ile birlikte, baş başa oldukları bezmdir ki işte "uşşâk"ın bütün emeli baş başa olmaktır. Diğeri ise bunun tam tersi olan yalnız, biçare ve ümitsizlik içinde kıvranan, kanlı gözyaşları döken, ciğeri ateşlerde kavrulan âşıktır ki kendi kendine bir meclis kurmuş, kanlı gözyaşları "şarap", "maşuk"unun özlemiyle ciğeri "kebâb", iniltileri de "musiki" olmuştur. İşte bu "bezm-i hâs"tır. Bu durumu şairler "bezm-i gam" olarak da nitelerler. Şimdi öncelikle bu üç meclisin erkek şairlerce nasıl ele alındığı ile ilgili bir iki örnek gördükten sonra Mihrî, Şeref ve Leylâ Hanım divanlarında bu temanın nasıl ele alındığına bakarak bir değerlendirmeye geçeceğim. Bu arada "bezm-i ezel" gibi tasavvufi bezmi konumuz dışında tuttuğumuzu da belirtelim.

Bezmdaki uşşâk (rakîb, hasûd, şeytan, it vb.):

Hasûdun dürd-i derdin çekme ey Bâkî bu bezm içre
Nedîmin yâr-ı hoş-meşreb gerek câm-ı şarâbâsâ
(Bâkî)

Bezme gel bu gice ey âlem-i hüsnün mâhı
Yohsa yirden göğe dek incinürüz vallâhi
(Behiştî-i Sâni) (Kılıç, 2010: 443)

"Bezm-i hâs"ta "musiki ve şarâb":

Meclis-i gamda yiridür her dem efgân eylesem
Dostum bağı yanıklar ney gibi nâlân olur
(Şukûfî) (Kılıç, 2010: 1434)

Bezm-i gam mutribinün sîne rebâbun getirür
Çeşm-i giryân kabağı tolı şarâbun getirür
(İshâk Çelebî) (Kılıç, 2010: 338)

Bezm hâzır ey hayâl-i yâr gel 'ıyş idelüm
Bahr ile eşküm rebâb oldı ciğer biryândur
(II. Selim) (Kılıç, 2010: 239)

Hemen şunu söylemeliyim ki yukarıda verilen beyitlerdeki “bezm” ve “bezm-i hâs/bezm-i gam” örnekleri ile şimdi ele alınacak söylem arasında hiçbir fark yoktur. Öncelikle Mihrî'yi ele alacak olursak; Mihrî'nin şiirlerinde bir kadın edası görmediğimiz gibi aslında bir meydan okuyuşu da görmek mümkündür. Necâtî ile olan gerginliği, belki kendisi yaratmamıştır ama ona olan naziresiyle onu kızdırdığı bir gerçektir. Diğer yandan kadınlar için “saçı uzun aklı kısa” söylemine karşı bayrak açarak:

Çünkü nâkıs 'akl olur dirler nisâ
Her sözün ma'zûr tutmaktur revâ

Bir mü'ennes yeğ durur k'ol ehl ola
Bin müzekkerden ki ol nâ-ehl ola

beyitlerinin söylenebilmesi ve şairlerin yer aldığı tezkirelere (*tezkire-i şu'âra*) girmesi onun bir şair olarak kabul edildiğinin bir göstergesidir. Eğer kabul görmeseydi Âşık Çelebi ona bir yapraktan fazla yer vermezdi (bk. Âşık Çelebi, yz.: 176a-177a; Kılıç, 2010: 832-36).

MİHRÎ (ö. 917/1512'den sonra): Amasya'nın önemli ailelerinden birine mensuptur (Erünsal, 2005: 37-38). Babası Amasyalı Kadı Hasan'dır. O da bir şairdir. Belâyî mahlasıyla şiirleri olduğu bilinir. Dedesi de Halvetî şeyhi olup adı Pîr İlyâs'tır. Dolayısı ile okumuş ve sosyal durumu açısından oldukça üst seviyeli bir ailenin kızı olarak yetişmiştir. Divanı iki kez basılmıştır (Maştakova, 1967; Arslan, 2007).

Şimdi Mihrî'nin "bezm"le ilgili beyitlerine bakalım¹:

Kalabalık "uşşâk"ın da bulunduğu meclis:

Bu meclis içre sinesi kimün def olmadı
Çeng gibi kimün olmadı ham serv kameti

Anlaşılan bu mecliste âşıklar coşarak göğüslerini döğmüşler, serviye benzeyen boylarını âdeta çeng gibi iki büklüm etmişlerdir. Yani bu öyle bir meclistir ki bezmin gerekçesinden olan musiki ile de okuyucuya, âşıkın nasıl bir durumda olduğunu gösterir. Burada Necâtî'nin meşhur "döne döne" redifli gazelinde Necâtî'nin bu şiirini okuyarak mutribin raks ettiğini hatırlayalım:

Ey Necâtî yaraşır mutribi şeh meclisinün
Raks urup okıya bu şi'r-i teri döne döne

Mihrî'nin bezm ile ilgili beyitlerine devam ediyorum.

Goncalar bezmine ol zâğ rakibi komasun
Diyelim gülşeni bülbüllere her dem korusun

"Bezm-i hâs"la ilgili beyitler:

Oldı sahn-ı çemenün gûşeleri bâğ-ı behişt
Bezm-i hâs eyleyelüm gel berü gilmânlar ile

Meclisinde sanemün râhat olup subha değin
Bin safâ ile geçildi hele bir dem bu gice

Fursat elvermiş iken bûse-kenâr it yârî
Dâimâ girmez i Mihrî ele bu dem bu gice

Mihrî'nin taktir gören bir şair olarak divanına 3000, yazmış olduğu iki kasidesinin birine 3000, diğerine 1000 akçe (bk. Resimler) ödül verilmiştir.²

LEYLÂ HANIM (ö. 1264/1847). Leylâ Hanım tahsilli bir aileden gelme bir kızdır. İstanbulludur. Babası Kazasker Moralizade Hâmid Efendi'dir. Ama sanırım onun hayatındaki önemli bir kişi,

¹ Örnek beyitler Mehmet Arslan'ın "Mihrî Hâtun Dîvânı" yayınından (2007) alınmıştır.

²Bu belgeleri bana ulaştıran Yrd. Doç. Bedri Mermutlu'ya teşekkür ederim.

daha doğrusu onun bir şair olarak yetişmesindeki en büyük rolü oynayan kişi, dayısı Keçecizade ‘İzzet Molla’dır. Leylâ zaten bunu şiirlerinde de dile getirmiş ve şiirlerini bizzat düzelttiğini de anlatmıştır. Hatta Atiyye Sultan’ın doğumu için yazmış olduğu bir tarihte (1239) II. Mahmud’un sürgüne gönderdiği İzzet Molla’nın affını dilemiştir. Saray çevresiyle de ilişki kuran Leylâ Hanım, saraydaki sünnet, doğum gibi olaylara tarih düşürmüş ve saraydan kendisine maaş da bağlanmıştır (Ünver, 2005: 157; Arslan, 2008: 15-99)

Bu kısa bilgiden sonra konumuz “bezm”e dönüyorum; genel “bezm”le ilgili birkaç beyit³:

Yârdan evvel nola ağyâr gelse meclise
Güller açılmazdan evvel hâr kendin gösterür

Seyri dün berg-i semen içre gül-i ra’nâyı
Yâr meclisde geyinmişdi beyâz sâde bu şeb

Teşrîf idüp eyle bu gice bezmimi ihyâ
Üftâdelerin rûyuna hasretidir efendim

Yine kûyunda bir meclis müheyyâ eyledi ‘uşşâk
Ciğer-sûzumdur ol bezmin kebâbı görmeden bildim

Kimi zaman aşık, “ağyâr”ı yani başkalarını/rakiplerini mecliste istemez:

Müheyyâ oldı bir meclis ne meclisdir behişt-âsâ
Hep erbâb-ı safâ gelsün de ağyâra yaşağ olsun

Kenâr-ı cûyda dildâr ile hem-meclis olmuşduk
Görüp mahfice ol dem eyledi kâfir rakîb ifsâd

Sevgiliyi meclise davet için söylediği Farsça beyit ise şöyle:

Turâ men ‘âşıkam ez-cân
Biyâ der bezm-i ‘ışk iy yâr

³ Örneklerde Mehmet Arslan yayını (2008) kullanılmıştır.

Meclis-i hâs veya bezm-i gam ile ilgili beyitler:

Kıl meclisi âmâde ne dirlerse disünler
İç dilber ile bâde ne dirlerse disünler

Bezm-i gamda nûş edip eşkim ciğer kıldım kebâb
Matbah-ı dilde firâkınla tutuşdurdum ocağ

Yâd-ı rûyunla idüp meclisi âmâde bu şeb
Şevk-i la'linle sebûda kızarıp bâde bu şeb

Yukarıdaki beyitte, bir gece Leylâ yani aşık, sevgilisinin yüzünü anarak bir meclis hazırlıyor. Aynı gece şarap içecektir. Yani özel bir meclistir bu. Şarap ise testide sevgilisinin yanağının kırmızılığıyla kızarmaktadır.

Diğer bir meclis-i hâsta şarap, aşık ve mahbûp tekrar ele alınmıştır:

Mey ü mahbûb ile sen bâg-ı işretde safâ-yâb ol
Bu tarz-ı hâs ile meclisde sâkî muhteşem tursun

Bu beyitler oldukça fazla. Dolayısıyla sevgiliye olan aşkın, özlemin ve beraberken duyulan mutluluğun veya "fürkat" halindeki duyguların anlatılışı aynen divan edebiyatının normları, içinde yazılmıştır. Leylâ Hanım'ın, kendisinden 67 yıl önce ölen ve döneminde aynen Leylâ Hanım gibi sarayla ilgisi bulunan Fitnat Hanım'ı idol olarak seçtiği, onun şairlik yolundaki çizgilerinden bellidir. Hatta bunu bir gazelinin mahlas beytinde "Fitnat-ı merhûmeyi tanzîre yoktur kudretim" (Akün, 1996: 46; G. 30/7) diyerek belirttiği hâlde üç kasidesinde ona meydan okumuş, hatta Mehmed Ali Paşa'ya yazdığı kasidede kendisini fazlasıyla övmüş ve bu arada Mehmed Ali Paşa'nın lütfuyla Fitnat'ın eserlerinin "nâm u nişânı"nın kalmayacağını söylemiştir (K. 5/28).

Her ikisinin de divanının dört kez basıldığını söyleyelim.

ŞEREF HANIM (1224/1809-1278/1861) İstanbul doğumlu olan Şeref Hanım da daha evvel divanlarından bahsedilen Mihrî ve Leylâ Hanımlar gibi dönemin okumuş ve aydın ailelerinden birinin kızıdır. Babası Mehmet Nebil Bey şairdir, büyükbabası da Vak'a-nüvîs Halil Nuri Bey'dir ve o da şairdir (Arslan, 2010: 550).

İşte böyle bir ailenin kızı olarak Şeref Hanım da babası ve dedesi gibi şiirler yazmış divan sahibi bir hanımdır. Şeref Hanım Divanı iki kez basılmıştır (Kırkkılıç, 1993; Arslan, 2002).⁴

Genel olarak bezm/meclis:

Sâkiyâ meclisde yârı neş'e-yâb olsun da gör
Dîde-i bâdâmını mest-i şarâb olsun da gör

Gel bezmüme erken ne dirlerse disünler
Kıl çeşmimi rûşen ne dirlerse disünler

Cem gibi kor giderüz men'i ko vâ'iz biz de
Meclis ü sâkî vü sahbâ ne senündür ne benüm

Bezm-i hâs/bezm-i gam/meclis-i vuslat:

Sîh-i gamda nâr-ı hasretle döner hem çün kebâb
Sızlanan ey şûh yana yana kim gönlümdür ol

Kebâbı murg-ı dil mey eşk-i çeşmüm bezm-i gam mevcûd
Nola ben de bu işretgehde kesb-i fırsat istersem

Kanı o dem ki bezm-i visâlinde ol gülün
Cûş u hurûş-ı şevk ile gûyâ hezâr idim

Sonuç olarak divan sahibi üç hanım şairimizin divanlarında yaptığımız tarama sonucunda bir değerlendirme yapacak olursak; karşımıza divan edebiyatıyla uğraşan akademik arkadaşlarımızın da tahmin ettikleri bir sonuca ulaşılmış olduğu görülecektir. Bu üç hanım şair de divan edebiyatı normlarını sürdürmektedirler. Bu incelemede sadece gazelleri ele aldığımız göre divan edebiyatının gazelde kullandıkları aşk, bezm, firak, uşşâk, rakib, vuslata ulaşabilme, sevgilinin cefası, saki, mey, mutrip öğeleri nasıl ele alınıyorsa aynı öğeler, aynı kalıplar hanım şairlerce de kullanılmıştır. Bu pek tabiidir. Bu çemberin dışına çıkamazlardı. Diyeceksiniz ki Tanzimat sonrasında da mı? Bence öyledir. Buradaki örneklerde de görüldüğü üzere daha bir cesaretle işlenecektir ki bunu özellikle Leylâ Hanım Divanı'nda çokça

⁴ Burada verilen örnek beyitler Kırkkılıç neşrinden (1993) alınmıştır

görmekteyiz. Tasavvufi gazelleri konumuz dışında tuttuğumuzu tekrar belirtmek isterim.

Mihrî, Leylâ ve Şeref Hanımların yaşadıkları dönem, ailelerinin yüksek sınıftan olması ve yetiştirilme tarzının halktan daha farklı olması bakımından da divanlarında bu kadar pervasızca davranmış olabilirler ama yine de bence sadece divan şiirinin aşkla ilgili anlayışını dile getirmişlerdir. Çünkü divan edebiyatında sevgili, idealleştirilmiş hayali bir sevgilidir. Rahmetli hocam Ali Nihat Tarlan'ın dediği gibi bu aşk sadece "cemâl aşkı"nın şairlerdeki tezahürüdür.

Kaynakça

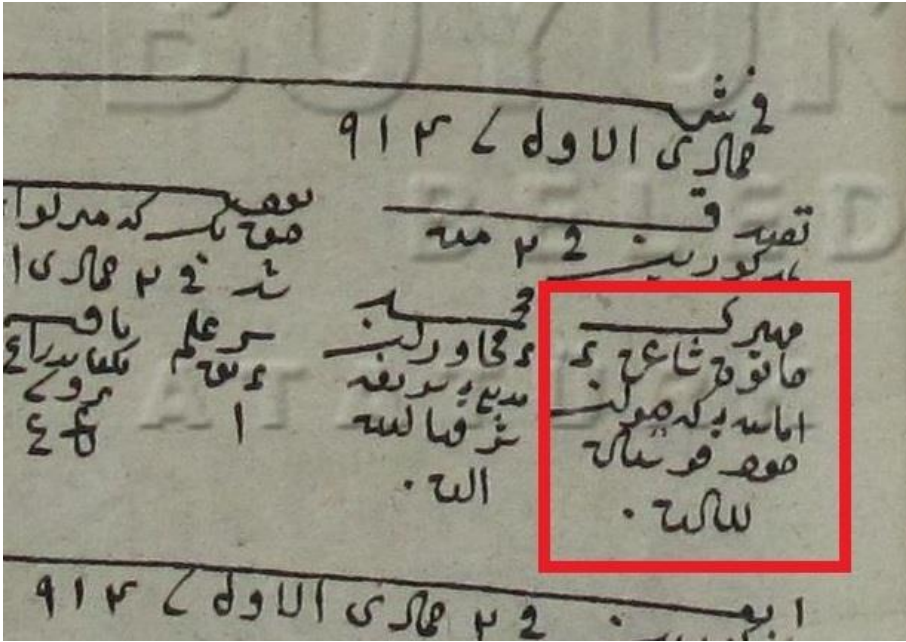
- Âşık Çelebi, (yz.). *Meşâ'irü's-şu'âra*. Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emiri: Tarih 772.
- Akün, Ömer Faruk (1996). Fitnat Hanım. *İslâm Ansiklopedisi*. C. 13. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. s.39-46.
- Arslan, Mehmet (2002). *Şeref Hanım Dîvânı*. İstanbul: Kitabevi.
- Arslan, Mehmet (2007). *Mihrî Hâtun Dîvânı*. Ankara: T.C. Amasya Valiliği.
- Arslan, Mehmet (2008). *Leylâ Hanım Dîvânı*. İstanbul: Kitabevi.
- Arslan, Mehmet (2010). Şeref Hanım. *İslâm Ansiklopedisi*. C. 38. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. s. 550.
- Büyükkarcı Yılmaz, Fatma-Tülay Gençtürk Demircioğlu (2009). *Şiyanet Gazetesi, Kadınlar Dünyası Dergisi 1.-50. Sayılar, Yeni Harfler (1913-1921)*. İstanbul: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı.
- Erünsal, İsmail E. (2005). Mihrî Hatun. *İslâm Ansiklopedisi*. C. 30. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. s. 37-38.
- Kılıç, Filiz (2010). *Âşık Çelebi. Meşâ'irü's-şuarâ: İnceleme- Metin*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.
- Kırkkılıç, Ahmet (1993). *Şeref Hanım Divanı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Маштакова, Е. (1967). *Михри Хатун*, Диван, Москва.

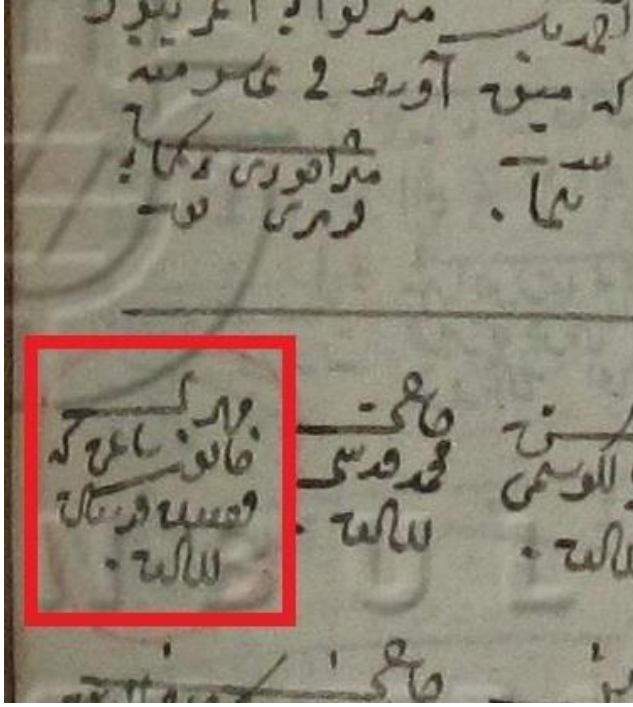
Toska, Zehra vd. (1993). *İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası (1809-1927)*. İstanbul: Metis.

Ünver, İsmail (2008). Leylâ Hanım. *İslâm Ansiklopedisi*. C. 27. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı. s. 157.

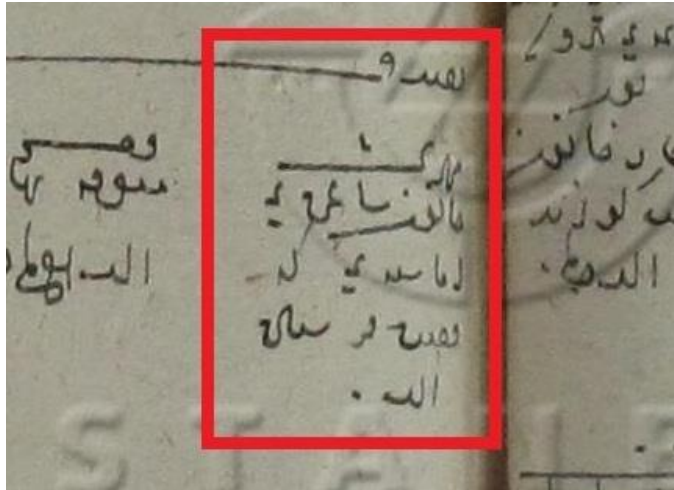
Ekler

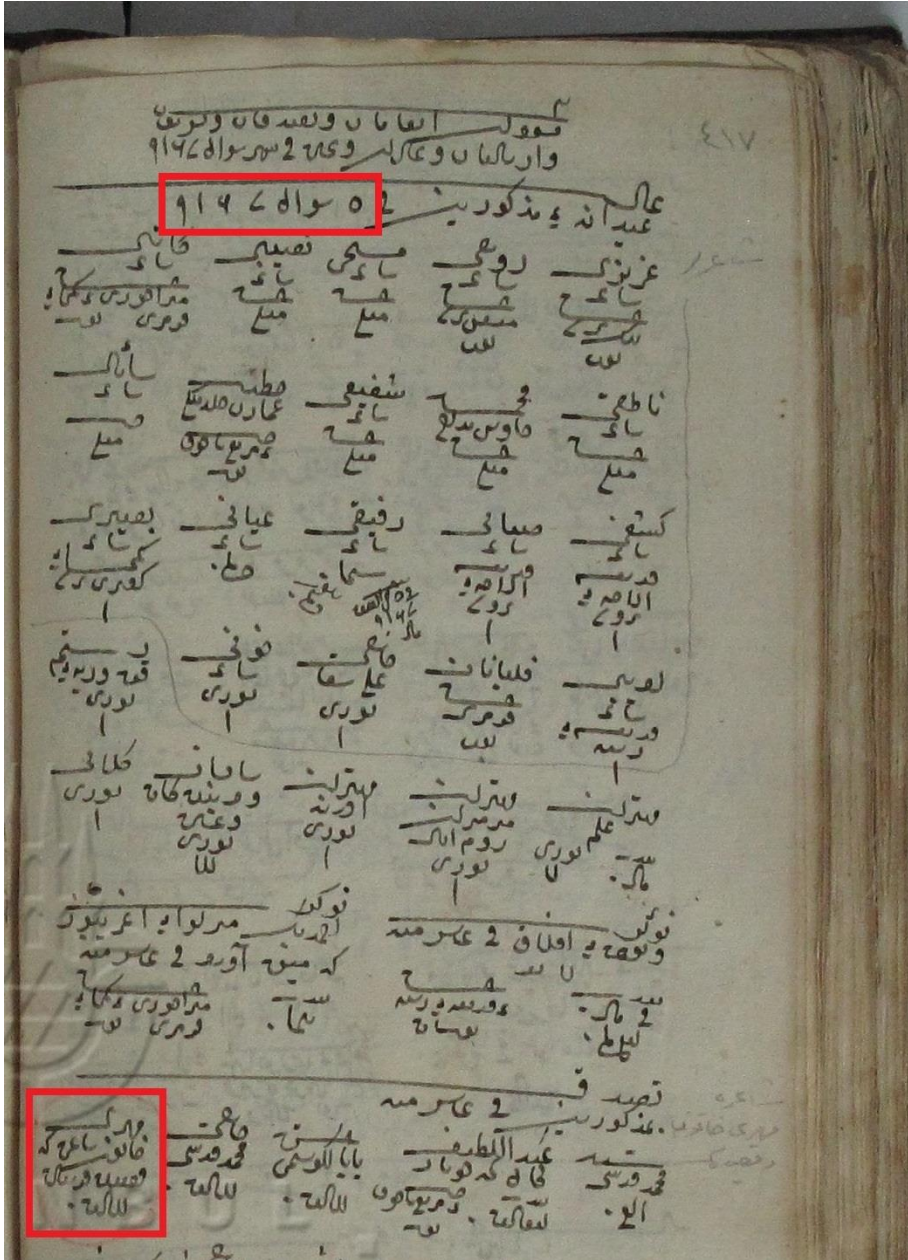
Resim 1. Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet 071. s. 288.

Resim 2. Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet 071. s. 417.

Resim 3. Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet 071. s. 499.

Resim 4. Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet 071. s. 417.

H 5 Şevval 916/M 5 Ocak 1511